

JACOBUS GOLIUS
(1596-1667)
EN ZIJN HANDSCHRIFTEN

DOOR

J. J. WITKAM

LEIDEN
E. J. BRILL
1980

JACOBUS GOLIUS
(1596—1667)
EN ZIJN HANDSCHRIFTEN

JACOBUS GOLIUS
(1596-1667)
EN ZIJN HANDSCHRIFTEN

LEZING
VOOR HET OOSTERS GENOOTSCHAP IN NEDERLAND
GEHOUDEN OP 14 JANUARI 1980

DOOR

J. J. WITKAM

LEIDEN
E. J. BRILL
1980

JACOBUS GOLIUS
(1596—1667)
EN ZIJN HANDSCHRIFTEN

Ik zal vanavond spreken over Jacobus Golius, die leefde van 1596 tot 1667, en zijn handschriften. Ik zal beginnen met een kort overzicht van Golius' levensloop om daarmee mijn hier volgend verslag een chronologisch kader te geven. Voor zover Golius' levensloop uit gedrukte bronnen te reconstrueren is, is dat gedaan door W. M. C. Juynboll in haar proefschrift van 1931, getiteld *Zeventiende-eeuwsche beoefenaars van het Arabisch in Nederland*, waarin het hoofdstuk over Golius (blz. 119-183) een centrale plaats inneemt. Bij mijn onderzoek naar Golius' boekcollecties is mij wel gebleken dat ook in niet-gedrukte bronnen nog veel over Golius te vinden is, maar het is niet mijn plan om hier een nieuwe biografie van Golius te presenteren.

Jacob Gool werd in 1596 geboren in Den Haag. In 1612 kwam hij naar Leiden om zijn studie in de wiskunde aan te vangen. Vier jaar later beëindigde hij deze studie door het houden van een disputatie over 'de wijze van het zien'. Nadat hij zich twee jaar als privé-geleerde had toegelegd op o.m. het Arabisch, liet hij zich in 1618 opnieuw inschrijven en ging colleges volgen bij Erpenius, sinds 1613 professor voor de Oosterse talen in Leiden. In 1621 voltooide hij zijn opleiding met een reis naar het buitenland, Frankrijk, waar hij o.a. La Rochelle bezocht. Van 1622 tot 1624 verbleef hij in Marokko, waar hij als ingenieur was toegevoegd aan

een Nederlandse missie. Uit deze tijd dateren zijn eerste handschrift aankopen. Kort na zijn terugkeer in Holland overlijdt Erpenius en op 12 mei 1625 wordt Golius tot zijn opvolger benoemd. Van het Universiteitsbestuur krijgt hij toestemming om naar Aleppo te reizen om kennis en boeken te vergaren. Golius combineert dit met een aanstelling als kanselier bij het consulaat in Aleppo. Hoewel het werk bij de kanselarij hem meer tijd kost dan hij had verwacht, vindt hij gelegenheid om reizen te maken en boeken, d.w.z. handschriften, te verzamelen. In 1627 reist hij over land naar Istanbul, neemt zijn intrek bij Cornelis Haga, de Hollandse vertegenwoordiger bij de Porte, en koopt ook in Istanbul vele Oosterse handgeschreven boeken. In 1629 is hij terug in Nederland, met zijn schat aan handschriften ¹⁾.

Constantijn Huygens schreef een gedicht op de schat aan Oosterse boeken door Jacobus Golius uit de Orient *in patriam* aangebracht, en vergeleek deze buit van geleerdheid met niets meer of minder dan de, ongeveer gelijktijdige, verovering van de Spaanse zilvervloot door admiraal Piet Hein ²⁾. Maar boeken spreken minder tot de verbeelding dan een zilvervloot, zodat op Golius' verovering nooit een populaire meezinger is gecomponeerd. Golius' handschriften hebben daarentegen de tijd getrotseerd en zijn zelfs ten dele nog steeds in Leiden, terwijl het geld van de zilvervloot inmiddels wel op zal zijn. In 1629 is Golius dus terug en nog in hetzelfde jaar wordt hij benoemd tot professor in de Wiskunde, als opvolger van Willebrord Snellius. Na deze tijd heeft Golius nauwelijks meer gereisd. Een kalm universitair leven neemt nu voor hem een aanvang. In de volgende

38 jaar dat hij professor voor het Arabisch en de Wiskunde is publiceert hij een aantal tekstedities en handboeken. In 1629 het eerste stuk Arabische poëzie dat ooit in druk verscheen, in 1636 een editie van het 'Leven en de geschiedenis van Timur Lenk', in 1640 een catalogus van de handschriften die hij voor de Leidse Universiteitsbibliotheek had gekocht, in 1653 zijn grote *Lexicon Arabico-Latinum*, in 1654 een verhandeling over het Rijk Catay, die gepubliceerd werd in de *Novus Atlas Sinensis* van de jezuïet Martinus Martinius, bij wie Golius in datzelfde jaar een aanvang met zijn Chinese studiën had gemaakt, in 1656 een heruitgave van Erpenius' Arabische grammatica, in 1669, twee jaar na zijn dood, verschenen nog een editie en Latijnse vertaling van enkele hoofdstukken van El-Ferghānī's astronomisch handboek, en eveneens in 1669 verscheen te Londen zijn Perzisch-Latijnse woordenboek, als tweede deel van het *Lexicon Heptaglotton* van Edmundus Castellus uit Cambridge.

Op 28 september 1667 sterft Golius. Al het jaar daarop wordt voorzien in de vacature van het professoraat in de Wiskunde, en pas veertig jaar later wordt in de persoon van J. Heyman, een voormalig predikant uit Smyrna, een opvolger van Golius in de vacature voor het Arabisch aangesteld ³⁾. Zoals we hierna nog zullen zien, zou dit uitstel van veertig jaar, gedurende welke tijd de bestuurders van de Universiteit gezocht hebben naar een geschikte opvolger, ongelukkige gevolgen hebben.

Alvorens nu het eigenlijke onderwerp aan te vatten, namelijk 'Jacobus Golius en zijn handschriften', moet

nog kort iets gezegd worden over Arabische handschriftcollecties in de Nederlanden in het begin van de 17e eeuw. Vóór Golius hadden hoofdzakelijk drie geleerden aan de Leidse Universiteit zich bezig gehouden met het Arabisch, en handschriften verzameld: Van Raphelingen, Scaliger en Erpenius. Uit het legaat van Scaliger waren enkele tientallen Arabische handschriften in de Universiteitsbibliotheek terecht gekomen, o.m. enkele die aan Van Raphelingen hadden toebehoord. Erpenius' bezit aan handschriften was na zijn dood bijna geheel naar Engeland gegaan. Alleen enkele handexemplaren, o.m. een Koran en het 'Leven van Timur Lenk' waren in het bezit van Golius geraakt. Elders in de Nederlanden waren in het geheel geen Arabische handschriftcollecties⁴⁾. Arabische gedrukte werken werden in die tijd alleen in Europa vervaardigd en van deze waren er bij de eeuwwisseling (16e-17e eeuw) nog geen dertig in getal⁵⁾. Pas in de twintiger jaren van de 18e eeuw werden in de Oriënt, meer precies: Istanbul, de eerste boeken in Arabische letters gedrukt⁶⁾, en tot de tweede helft van de 19e eeuw heeft het geduurd voordat de boekdrukkunst in Arabische landen onder het strenge regeringstoezicht uitkwam en door de mogelijkheden van het vrije ondernemerschap tot grote bloei geraakte, een ontwikkeling die de boekdrukkunst in West-Europa in de tweede helft van de 15e eeuw had doorgemaakt, maar dit terzijde.

Wat aan materiaal voor de bestudering van het Arabisch in Golius' tijd voorhanden was, waren dus voornamelijk handschriften, die bovendien met grote inspanning uit de Oriënt moesten worden gehaald. Dit mate-

riaal kon dan, voorzover geschikt, in druk worden vermenigvuldigd en zo de voortgang van de Arabische studiën dienen. Dat had Erpenius ertoe gebracht om zijn Oosterse drukkerij in te richten en had Golius aangespoord deze drukkerij, die naar de gebroeders Elzevier was overgegaan, voor Leiden te behouden. De motieven, op grond waarvan in de 17e eeuw het Arabisch aan de Nederlandse Universiteiten werd beoefend behoeven ons in het beperkte kader van ons onderwerp nu niet bezig te houden.

Al tijdens zijn reis naar Marokko kon Golius Arabische teksten in handschrift verwerven. Dit waren zowel originelen die in de handel waren, als speciaal voor hem gemaakte afschriften van handschriften die niet te koop waren. W. M. C. Juynboll vermoedt: afschriften van originelen uit de bibliotheek van de Marokkaanse heerser Mulay Zaydān (regeerde ca. 1603-1630). De bibliotheek van Mulay Zaydān zou tenslotte terecht komen in het Escoriaal, en ging daar in 1671 grotendeels verloren ten gevolge van een catastrofale brand. Dit patroon van aankopen: originelen en speciaal voor de gelegenheid vervaardigde afschriften — dat overigens geheel aansloot bij het wetenschappelijk bedrijf in Oost en West in die tijd — is ook duidelijk herkenbaar in Golius' aankopen in Aleppo en Istanbul. De codex Or. 14 in de Leidse Universiteitsbibliotheek is zo'n verzameling van afschriften, die voor Golius in Aleppo gemaakt is, duidelijk op kanselarij-papier, en door een Aleppijnse schrijver geschreven. De figuren in de wiskundige tractaten werden door Golius later met de hand bijgetekend in daarvoor aangebrachte uitsparingen in de tekst.

Bij gebrek aan documenten hebben wij maar weinig inzicht in de wijze van collectie-opbouw door Golius. *Eén* ding moet hem echter van het begin af aan duidelijk voor ogen hebben gestaan: hij zou een verzameling aanleggen voor de Universiteitsbibliotheek *en* hij zou daarnaast en gelijktijdig voor zichzelf een collectie opbouwen. Ik zal dit zo dadelijk aantonen. Bij Golius' dood, in 1667, bedroeg de collectie die hij voor de bibliotheek had bijeengebracht ruim 200 delen (nu genummerd Or. 1 t/m Or. 211) en omvatte zijn particuliere collectie bijna een dubbel zo groot aantal handschriften. Wat zijn criteria zijn geweest om sommige handschriften bij aankoop in gedachten voor de Universiteitsbibliotheek te reserveren en andere voor zichzelf, is mij onbekend. Het is echter niet zo, dat hij die teksten die hij voor zijn publicaties gebruikte, uitsluitend bij zich thuis hield — wat men misschien verwacht zou hebben.

Deze tweedeling komt voor het eerst aan het licht in de eerste publicatie over Golius' aanwinsten uit de Oriënt. In een brief aan de Franse wiskundige Pierre Gassendi had Golius geschreven welke handschriften hij had verworven. Gassendi vond deze lijst zo indrukwekkend dat hij deze, met de brief van Golius, liet afdrukken. Dat was in 1630, één jaar na Golius' terugkeer in Holland. Deze catalogus bevat 213 titels en is grotendeels te identificeren met de nu in de Leidse Universiteitsbibliotheek aanwezige Golius-collectie. Ik zeg 'grotendeels', omdat de Latijnse titelbeschrijvingen in sommige gevallen zo summier, en zo algemeen geformuleerd zijn, dat niet op te maken is om welk handschrift van de collectie het hier gaat ⁷⁾.

Golius, die geen bemoeienis met Gassendi's publicatie had gehad, had het dus in 1630 al niet nodig gevonden de geleerde collega's mededelingen te doen over nóg een collectie, een verzameling die hij voor zichzelf had gereserveerd, die hij thuis bewaarde en die de Universiteitscollectie in omvang verre overtrof en in belangrijkheid van de handschriften in niets onderdeed. Deze toestand heeft voortgeduurd totdat de particuliere collectie van Golius in 1696, 29 jaar na zijn dood, en 69 jaar na de publicatie door Gassendi, werd geveild. De veilingcatalogus van 1696 is de eerste publicatie over Golius' particuliere collectie. Maar ik loop op mijn onderwerp vooruit.

Deze tweedeling is ook te zien in de handschriften zelf. Golius had weliswaar niet de gewoonte zijn naam in boeken te schrijven, zodat wat dat betreft er geen verschil te zien is tussen, wat ik maar zal noemen, zijn 'openbare' en zijn particuliere collectie, maar er is wel een ander verschil.

Bij zijn vertrek naar Aleppo had Golius van het Universiteitsbestuur toestemming gekregen handschriften te kopen tot een bedrag van *f* 2000. Bij zijn terugkeer overtrof zijn declaratie dit bedrag met *f* 1195 en 8 stuivers. Deze som werd hem ook vergoed en tegelijk ontving hij nog een 'verering' van *f* 1200 als tegemoetkoming in de reiskosten. Dat was op 21 november 1629. Die *f* 3195 en 8 stuivers moet Golius op grond ergens van hebben berekend en sporen van deze berekeningen zijn nog steeds in de handschriften zichtbaar. Vóór 21 november 1629, misschien al in de Oriënt, misschien ook pas na terugkeer in Holland eerder in 1629, heeft Golius be-

dragen genoteerd in de linker bovenhoek van titelbladen of schutbladen van veel van die handschriften. Soms zijn die bedragen doorgehaald en door andere vervangen (bijv. in Or. 185, waar $\frac{1}{2}$ D. veranderd is in $\frac{3}{4}$ D.), maar het meest opvallende is wel dat bij 63 handschriften (van de 213) het hoekje van het papier, waar het bedrag moet hebben gestaan, is afgescheurd of afgeknipt. Mijn vermoeden is dat Golius zijn handschriften heeft getaxeerd, soms zijn taxatie heeft verhoogd, en bij een bedrag van f 3195 en 8 stuivers is gestopt. De verzameling die zo ontstond heeft hij de Universiteit aangeboden. Het kladje waarop hij zijn optellingen en omrekeningen van Turkse munt naar Hollands geld en zijn kosten van transport, fooien e.d. moet hebben gespecificeerd is niet bewaard gebleven. De afwezigheid van zulke bedragen op, of afscheuringen van titel- of schutblad van de handschriften van Golius' particuliere collectie wijst erop dat hij deze al heel vroeg voor zichzelf heeft gereserveerd, in ieder geval al voordat hij zijn declaratie bij Curatoren en Burgemeesters indiende. Over de wijze waarop Golius deze particuliere collectie heeft gefinancierd, en in het algemeen over de vraag of Golius vermogend genoeg was om zo'n verzameling aan te leggen, kan ik bij gebrek aan gegevens geen uitspraak doen.

In 1640 stelde Golius een catalogus op van zijn 'openbare' collectie. De titels waren wat meerzeggend dan de lijst, die hij Gassendi tien jaar eerder had gestuurd, en werden behalve in het Latijn ook in Arabische letters gegeven. Hierdoor is het mogelijk deze catalogus van 1640 grotendeels met de huidige, in Leiden aanwezige,

Golius-collectie te identificeren. Deze catalogus van 21 bladzijden werd toegevoegd aan de in datzelfde jaar door Daniel Heinsius gepubliceerde catalogus van de gehele collectie van de Universiteitsbibliotheek⁸⁾.

In mijn overzicht van Golius' levensloop heb ik al vermeld dat Golius een wiskundige en een filologisch-historische belangstelling in zich verenigde. Zijn persoonlijke unie van professoraten, in het Arabisch en de Wiskunde, was overigens niet zo vreemd als de twintigste-eeuwse toeschouwer misschien zou vinden, omdat die gewend is te denken volgens de dichotomie van alpha en beta-onderwijs. Voor de Universiteit spaarde Golius' dubbele leeropdracht geld aan salaris uit. Golius kon daardoor vaak voor bijzondere gelegenheden over extra geld beschikken.

Golius was zo gelukkig geweest in Aleppo de hand te leggen op een Arabisch handschrift van de 'Kegelsneden' van Apollonius van Pergae, waarin de laatste drie boeken, die in de Griekse overlevering verloren waren gegaan, behouden waren gebleven. Apollonius' 'Kegelsneden' waren nog steeds een actueel onderwerp in de wetenschappelijke discussie. Golius liet dit handschrift in Aleppo kopiëren en dit afschrift bestemde hij voor de Leidse Universiteitsbibliotheek. Het origineel, een bijzonder oud en fraai handschrift, behield hij voor zijn eigen bibliotheek⁹⁾.

Intussen had een geleerde van Duitse origine, Christiaan Ravius, in Istanbul nóg een Arabisch versie van de *Conica* van Apollonius gevonden en weten te verwerven. Een in Holland belande Christen uit Aleppo, Nicolaus ibn Butrus, hier genoemd Nicolaus Petri,

maakte voor Golius een afschrift van het Apollonius-handschrift van Ravius. Het afschrift bleef bij Golius thuis en het origineel ging terug naar Ravius. Deze Nicolaus Petri was onder valse voorwendselen door Ravius naar Holland gebracht. Ravius had hem betaalde arbeid beloofd, maar kon dit pas waar maken als hij zelf professor zou zijn geworden. Zijn plan om professor te worden was eenvoudig: hij had in Istanbul een collectie handschriften opgebouwd — vaak niet op even kiese wijze, bijvoorbeeld door geleende handschriften niet terug te geven aan de eigenaars. Met deze collectie leunde hij in Holland, en ver daarbuiten: de Universiteit die hem zou aanstellen zou zijn collectie, of een deel ervan, krijgen. Toen Ravius bijvoorbeeld voor enige tijd in Utrecht werd gevraagd colleges te geven kreeg de Utrechtse Universiteitsbibliotheek handschriften uit zijn collectie cadeau. Deze liggen er nog steeds ¹⁰⁾ en we kunnen daar in zien dat één bladzijde voor Ravius vaak niet voldoende was om aan te geven dat dit handschrift hem, Ravius, toebehoorde. Met koeieletters kalkte hij het erin. 'Door zijn onrustige aard en voortdurend geldgebrek,' aldus W. M. C. Juynboll, werd hij 'jaren lang door verschillende landen van Europa rondgedreven, van de ene Universiteit naar de andere..., niet alleen om zijn, meestal karig beloonde diensten aan te bieden, maar ook om zijn handschriften zo voordelig mogelijk van de hand te doen.' Ravius verloor zijn handschrift van Apollonius' *Conica*, het kostbaarste stuk van zijn collectie. Na enige tijd dook het op bij de Amsterdamse boekhandelaar Ratelband met nogal wat waterschade en werd gekocht door de Engelse geleerde Thomas Marshall; het kwam

tenslotte in de Bodleian Library in Oxford terecht, waar het nu nog steeds ligt ¹¹⁾). De twee exemplaren die Golius bezat van deze tekst, namelijk zijn in Aleppo verworven exemplaar, en zijn door Petri vervaardigde copie van Ravius' handschrift hebben voor Golius niet meer gediend om een editie en vertaling van de in het Grieks verloren gedeelten te bezorgen. Golius moet van dit project hebben afgezien.

Intussen hebben wij gezien dat Golius in Holland belande Oriëntalen, mits geletterd, kon gebruiken. Hij liet hen handschriften overschrijven: handschriften die hij niet kon kopen, zoals het Apollonius-handschrift van Ravius, of handschriften uit zijn 'openbare' of particuliere verzameling, waarmee hij wilde werken. Van deze werden dan, vaak op folio-papier en met grote interlinie en brede marge, afschriften voor Golius vervaardigd. Soms liet Golius de Universiteit een deel van het kopiëerloon betalen, soms ook droeg hij dat zelf. Na zijn dood in 1667 kreeg de Universiteit van de erven nog de helft van zo'n copie, waarvan de andere helft al eerder voor de Universiteitsbibliotheek was gecopiëerd, tegen betaling aangeboden. Behalve Nicolaus Petri hebben zo nog minstens twee andere oosterlingen in min of meer geregeld dienstverband voor enige tijd voor Golius gewerkt. Hun lotgevallen worden door W. M. C. Juynboll beschreven. Voor een overzicht van de handschriftencollectie van Golius is het alleen van belang dat hun handschriften, ik bedoel de wijze waarop zij Arabisch schreven, duidelijk te identificeren zijn. Dit is mogelijk door vergelijking met de briefjes die zij Golius toestuurd, en die in originali bewaard zijn in de Leidse Universi-

teitsbibliotheek en door Houtsma in zijn *Uit de Oostersche correspondentie van Erpenius, Golius en Warner van 1887* uitgegeven en vertaald zijn ¹²).

De naam van Thomas Marshall zijn wij al tegengekomen als toevallige koper van het verloren geraakte Apollonius-handschrift van Ravius. In 1662 woonde deze Engelsman, oriëntalist en handschriftenverzamelaar, in Dordrecht en trad op als bemiddelaar tussen Golius en een Engels consortium. Golius had in 1653 zijn *Lexicon Arabico-Latinum* gepubliceerd. Voor de Elzeviers, die het uitgaven, was het zakelijk gezien een groot succes. Golius was opeens een bestseller-auteur geworden en toen bekend werd dat hij een Perzisch-Latijns (trouwens ook een Turks-Latijns) woordenboek voorbereidde, kreeg hij een aanbieding van Edmundus Castellus uit Cambridge om het Perzische woordenboek op te laten nemen in het *Lexicon Heptaglotton* dat Castellus wilde publiceren bij de Londense uitgever Roycroft. Castellus wilde natuurlijk eerst Golius' Perzisch-Latijns woordenboek zien, maar hoefde door Golius' reputatie in Europa niet te vrezen voor gebrek aan kwaliteit. Castellus' eerste brief aan Golius dateert van 31 januari 1661, en bijna twee jaar later, op 28 november 1662 tekende uitgever Thomas Roycroft een contract waarbij Golius als beloning voor zijn bijdrage een exemplaar van de Londense *Biblia Polyglotta*, in 1657 door Roycroft gedrukt, cadeau kreeg. Thomas Marshall in Dordrecht ontving van Roycroft de Polyglot Bijbel en van Golius het manuscript van het Perzische woordenboek en zorgde zo voor het gelijk oversteken dat beide partijen graag wilden ¹³). Deze *Biblia Polyglotta* opent de catalogus van

de veiling van Golius' gedrukte boeken in 1668 ¹⁴). De publicatie van zijn Perzisch woordenboek heeft Golius niet meer mee mogen maken. Twee jaar na zijn dood verscheen het als afzonderlijk tweede deel bij het *Lexicon Heptaglotton* ¹⁵). Het auteursmanuscript van dit woordenboek zal na publicatie wel aan de erven-Golius zijn geretourneerd door Roycroft, want in de catalogus van de veiling van Golius' particuliere handschriften uit 1696 komt het weer voor ¹⁶).

In deze veilingcatalogus van 1696 komen nog twee, enigszins geïsoleerde, hoofdstukken voor: 'Chinese handschriften' en 'Chinese gedrukte boeken' ¹⁷), respectievelijk 17 en 19 verkoopnummers bevattend. In 1654 is Golius begonnen, aanvankelijk in Antwerpen, later in Amsterdam, Chinees te leren van een jezuïet, Martinus Martinius, uit Trente. Van hem heeft Golius waarschijnlijk zijn Chinese handschriften en boeken. Blijkens inschriften, bijvoorbeeld in nr. 6 van de Chinese handschriften uit Golius' particuliere collectie (dat is een Spaans-Chinees Vocabularium met notities van Golius) staat op de eerste bladzijde ¹⁸) een notitie over de eerste eigenaar en, misschien, samensteller. Dit is de Siciliaanse jezuïet Lazarus Cataneus die in ca. 1590 naar China was gegaan en het daar aan zijn collega Martinus Martinius gegeven heeft. Martinius had twaalf jaar in China doorgebracht toen hij in 1654 via Batavia naar de Nederlanden kwam, waarschijnlijk om zijn geografische bevindingen te publiceren. De Amsterdamse uitgever Blaeu publiceerde in 1654 de *Novus Atlas Sinensis* van Martinus Martinius, waarin een bijlage is opgenomen met een verhandeling van Golius over o.m. de tijdrekeningen in

het Rijk Catay. Martinius is kort daarna naar China teruggekeerd, waar hij in 1661 stierf.

In het voorafgaande is het beeld geschetst van Jacobus Golius, die in Marokko, en vooral in Aleppo en Istanbul, een grote verzameling handschriften heeft bijeengebracht. Na zijn terugkeer in Leiden heeft hij 38 jaar lang gedoceerd in zijn beide leeropdrachten en heeft hij een begin gemaakt met de bewerking van zijn handschriften. Na 1629 zijn nog maar sporadisch handschriften door Golius aangeschaft of op zijn last door in de Nederlanden wonende Oriëntalen overgeschreven. In totaal zullen zo hoogstens enkele tientallen handschriften aan Golius' 'openbare' en particuliere verzamelingen zijn toegevoegd, relatief weinig dus. Dit beeld is juist, maar incompleet. Terwijl Golius in Leiden woonde en werkte en de Universiteit door zijn geleerdheid luister verleende, woonde sinds 1644 in Istanbul zijn leerling en vriend Levinus Warner. Vanaf 1655 was Warner vertegenwoordiger van de Republiek bij de Hoge Porte. In zijn ruim twintigjarig verblijf in Istanbul heeft Warner een gigantische schat aan handschriften en boeken weten te verzamelen. Het verhaal hiervan is, op basis van de schaars beschikbare gegevens, al eerder verteld en behoort niet binnen het kader van ons onderwerp te worden herhaald¹⁹). Relevant in het verband waarover ik spreek is dat Warner en Golius een vriendschappelijke relatie hadden, die was ontstaan uit een verhouding van leerling en leermeester. Golius trad in persoonlijke zaken in Holland op als Warners vertegenwoordiger en gevolmachtigde²⁰), bijvoorbeeld toen Warner in conflict raakte met de Hollandse consul in Smyrna, die met lede

ogen moest aanzien hoe Warner grote sommen gelds aan boeken en handschriften besteedde. Warner moet een uitstekende neus voor zeldzame boeken hebben gehad — zijn verdienste is niet zozeer het grote aantal (namelijk ongeveer duizend) handschriften dat hij in Istanbul wist te verzamelen, want *dat* was in de hoofdstad van het Osmaanse Rijk niet zo moeilijk. Nee, Warner's verdienste ligt voornamelijk in het feit dat hij zich op meesterlijke wijze heeft weten te beperken tot een collectie van slechts ca. duizend handschriften, waarvan vele, ondanks de inmiddels sterk voortgeschreden bibliografie van de Arabische literatuur, nog steeds uniek zijn of anderszins een sleutelpositie binnen de overlevering van een tekst innemen. Het kan niet anders of Golius en Warner hebben met dezelfde boekhandelaars te maken gehad.

Twee voorbeelden moeten dit illustreren: het al eerder genoemde handschrift Or. 14 bevat als 19e tekst een voor Golius afgeschreven commentaar van al-Ahwāzī op de Arabische vertaling van Euclides' *Elementa*. Een handschrift uit de nalatenschap van Warner, Or. 1024, blijkt het voorbeeld te zijn geweest van Golius' afschrijver van Or. 14. Een *ihmāl*-teken op p. 94, regel 21 van Warners handschrift is door Golius' afschrijver opgevat als een verwijzing naar een correctie in de marge en op grond van zijn misverstaan van dit *ihmāl*-teken geïncorporeerd in de tekst van zijn afschrift. Dit is het bewijs voor het vermoeden dat Warner handschriften kocht uit bronnen die ook Golius ten dienste hebben gestaan. Kennelijk kon Warner twintig of meer jaar later *wel* het bewuste handschrift kopen terwijl Golius er genoeg mee had moeten nemen dat hij het mocht laten afschrijven.

Een ander voorbeeld zijn de zgn. autograaf-*iğāza's* van de 10e-11e eeuwse (A.D.) Arabische taalgeleerde al-Khatīb al-Tibrīzī. In de verzamelingen van Golius en Warner zijn in totaal drie handschriften met deze notities van al-Tibrīzī ²¹). Handschriften met deze notities zouden heel goed van dezelfde verzamelaar of handelaar in Aleppo of Istanbul afkomstig kunnen zijn. Het kan nauwelijks anders of Warner heeft bij het opbouwen van zijn verzameling ook aan Golius' belangstellingen gedacht. Aangenomen moet worden dat de samenstelling van een deel van de Warner-collectie door Golius, Warners leermeester en later zijn vriend, geïnspireerd is. Golius heeft deze collectie niet mogen aanschouwen. Warner stierf in 1665, vermaakte al zijn boeken aan de Leidse Universiteit, maar het duurde tot 1668 voordat de eerste handschriften van Warners legaat binnen begonnen te komen in Leiden.

Een nu nog duidelijk te onderscheiden substraat van Golius' collectie (waarmee Warner geen bemoeienis heeft gehad) is de bibliotheek van de Istanbulse astronoom Taqī al-Dīn ibn Ma'rūf (1525-1585). Het opvallende ex-libris dat deze geleerde in zijn boeken schreef is nu te zien in handschriften in Istanbul ²²), Leiden ²³) en Oxford ²⁴), respectievelijk handschriften die Golius niet kocht, voor de Universiteitsbibliotheek kocht, en voor zichzelf kocht. Ook andere, vroegere, collecties zijn te onderscheiden binnen de Golius-collectie. Een analyse van de eigenaarsnotities en -stempels in de handschriften kan nog, tot nu toe onbekende, verbanden aan het licht brengen.

Jacob Gool is gestorven op 28 september 1667 te

Leiden, en begraven in de Pieterskerk. Zijn grafsteen of stoffelijke resten zijn bij de recente werkzaamheden in de Pieterskerk niet tevoorschijn gekomen. Hij is uitgedragen van het Rapenburg, waarschijnlijk op 2 oktober. Vermoedelijk heeft hij gewoond op het huidige nr. 12, thans het studentenhuus 'Wallon' ²⁵). Zijn testament is onlangs gevonden door mijn vader, H. J. Witkam, in het Gemeente-archief te Leiden ²⁶). Op 26 augustus 1667 maakt hij 'sieckelick van lichaem te bedde leggende' een testament. Hierin herroept hij al zijn voorgaande uiterste wilsbeschikkingen en stelt hij in als erfgenamen zijn drie kinderen, Theodorus, Matheus en Alida. Zij worden vrijgesteld van de inbreng van wat zij reeds bij leven van hun vader (hun moeder was reeds overleden) van hem genoten hebben, zoals 'boucken, potpenningen, kleijnodiën, klederen'. De dochter zal alle juwelen behouden die van Golius' huisvrouw afkomstig zijn. De oudste zoon krijgt de grote gouden penning waarmee de Staten Generaal Golius hadden vereerd. De tweede zoon krijgt een gouden rijksdaalder en andere gouden penningen. De eventuele bemoeienis van de Weeskamer (over minderjarigen en onder curatele gestelden) wordt uitgesloten. Op 16 september 1667 maakt Gool nog een kleine aanvulling. Hij verklaart dat de achthonderd gulden die Alida schuldig is aan iemand in Den Bosch eerst uit de nalatenschap moeten worden betaald. Beide uiterste willen heeft Gool zelf ondertekend.

Geen speciale vermelding dus over Golius' particuliere verzameling boeken en handschriften in het testament. De gedrukte boeken zijn op 6 juni 1668 bij Cornelius Hackius geveild. Het waren enkele duizenden

nummers, gevolgd door Golius' mathematische instrumenten. De particuliere handschriften bleven intussen waar zij waren. Zoals W. M. C. Juynboll al zegt zal het wel in Golius' bedoeling gelegen hebben dat deze handschriften t.z.t. in de Universiteitsbibliotheek terecht zouden komen. Hij heeft de handschriften echter niet aan de Universiteit gelegateerd, dus deze moest hen van de erven-Gool kopen. Moeilijkheden met taxatie kunnen zich hebben voorgedaan, en natuurlijk was er de algemene financiële ontreddeering waarin de Universiteit, ook toen al, verkeerde. Hoe er onderhandeld is tussen de Universiteit en de erven is niet meer na te gaan, ik heb er althans geen documenten over gevonden. Intussen begonnen vanaf 1668 de handschriften die Warner vermaakt had aan de Universiteit binnen te komen, en dit kan tot gevolg hebben gehad dat de noodzaak om Golius' particuliere collectie te verwerven door Curatoren en Burgemeesters minder dringend werd gevoeld. Tussen 1689 en 1704 waren Curatoren bezig zich te ontdoen van de verplichting de handschriftenverzameling van Isaac Vossius te kopen, waarop door de Leidse Universiteit een bod was gedaan. In 1704 werd de Universiteit door de Hoge Raad verplicht haar oorspronkelijk bod op de Vossius-collectie (die nu nog als het pronkstuk van de verzameling van de Leidse Universiteitsbibliotheek kan worden beschouwd) gestand te doen. De dreigende slechte afloop van dit proces kan Curatoren terughoudend hebben gemaakt tegenover de verwerving van Golius' particuliere collectie²⁷). Zoals ik al heb vermeld werd pas in 1707 een opvolger voor Golius' professoraat in het Arabisch gevonden. Als een invloedrijk en voort-

varend opvolger snel zou zijn gevonden en benoemd, was het misschien niet zover gekomen dat Golius' particuliere collectie, en dan pas bijna dertig jaar na zijn dood, geveild is²⁸).

Boekhandelaar Johannes du Vivie liet twee catalogi drukken, waarin als verkoopdatum 16 oktober 1696 werd genoemd. Gebrek aan documentatie verhindert voorlopig dat vastgesteld kan worden op wiens last Du Vivie veiling hield²⁹). Golius' zoon Theodorus was in 1679 gestorven. Eén catalogus werd door Du Vivie in sedecimo gedrukt, met alleen de Latijnse titels. De andere catalogus was in octavo en bevatte voor een deel ook de Arabische titels van de te veilen boeken. Deze catalogus van 1696 was de eerste publicatie die een overzicht gaf van de omvang en inhoud van Golius' particuliere verzameling³⁰). De verspreiding door Europa van deze catalogi maakte grote indruk.

Leibnitz schreef vanuit Hannover op 13 augustus 1696 aan Johan Chuno (Couneau), de secretaris van de Keurvorst van Brandenburg, in het Frans: 'Ik krijg zo-even een catalogus van de Oosterse handschriften die de beroemde Golius destijds uit de Oriënt heeft meegebracht en die op 16 oktober in Leiden aan de meest biedende zullen worden verkocht. Dat verbaast me, want ik dacht dat deze handschriften aan de Universiteit van Leiden toebehoorden. Hoe het ook zij, ik vind het maar vreemd dat men zulke schone zaken, die op zich uitstekend zijn en doordat zij een collectie vormen destemeer, wil verspreiden. Het nageslacht zal zich eens beklagen over degenen die de handschriften op deze wijze laten verkopen.' Leibnitz probeert even verder in

zijn brief Couneau zover te krijgen dat hij de Keurvorst en de Eerste Minister aanspoort deze collectie te kopen, want, zegt hij, 'deze handschriften zijn zo mooi en belangrijk dat zij zelfs de mooiste bibliotheek ter wereld nog meer luister zouden kunnen verlenen en dat er nauwelijks bibliotheken in Europa te vinden zijn die zulke mooie stukken van dit genre bezitten, en dan nog in zulke hoeveelheden' ³¹). Leibnitz was duidelijk, evenmin als zovele anderen, op de hoogte geweest van het bestaan van een tweede collectie-Golius, de particuliere collectie.

In een heel andere hoek van Europa werden intussen concrete plannen gemaakt om Golius' bibliotheek te kopen. Narcissus Marsh, aartsbisschop van Armagh, schreef op 16 september 1696 in zijn dagboek: 'Vandaag £ 200 gegeven aan Dr. Edward Bernard uit Oxford, die op vrijdag de 18e [september, JJW] naar Holland vertrekt, met de bedoeling om met dat geld voor mij de mooiste van Jacobus Golius' handschriften te kopen, die op 6 oktober [Marsh dateert in oude stijl, JJW] aanstaande in Leiden geveild zullen worden' ³²).

In de persoon van Dr. Edward Bernard (1638-1697) had bisschop Marsh een zaakwaarnemer die zijn geschiktheid al bewezen had. Bernard was professor in Oxford en had in 1668 Leiden bezocht en waarschijnlijk in de particuliere Golius-collectie gewerkt. In 1683 wist hij enkele topstukken uit de veiling van Nicolaas Heinsius te kopen en solliciteerde hij naar de vacature-Golius. In, of kort na, 1691 wist hij van de weduwe van Theodorus Petraeus diens Ethiopisch lettermateriaal, dat oorspronkelijk voor Erpenius was vervaardigd, te kopen ³³). Hij wist dus precies waar de kruimels van de Hollandse

tafel vielen. Op 16 oktober 1696 was hij met £200, destijds ongeveer f 2200, aanwezig op de veiling van Golius' handschriften. Het moet een eentonige veiling zijn geweest, want meer dan driekwart van alle veilingnummers ging naar Dr. Bernard. Enkele handschriften werden door de Utrechtse oriëntalist Reland gekocht en bleven zo in Nederland. Langs onnaspeurbare omzwervingen zijn enkele Golius-handschriften terecht gekomen in Parijs en Hamburg, maar het is globaal juist om vast te stellen dat het overgrote deel van de stukken door Dr. Bernard voor aartsbisschop Marsh van Armagh werd gekocht.

Bernard was in die tijd bezig met de coördinatie van de grote Unie-Catalogus van handschriften in Groot-Brittannië en Ierland, zowel in particuliere als openbare collecties, die in 1697 in Oxford werd gedrukt. De collectie van bisschop Marsh stond daarin al beschreven, maar op de valreep kwam er nog een toevoeging bij met de Golius-collectie, een *nobile auctarium* zoals de samensteller van deze catalogus het noemde ³⁴). De beschrijvingen in de unie-catalogus van 1697 stemmen zozeer overeen met die van de veilingcatalogus van 1696 dat aangenomen moet worden dat de Oxfordse drukker een exemplaar van de veilingcatalogus als kopij heeft gebruikt. Een vergelijking tussen de veilingcatalogus van 1696 en de Engelse unie-catalogus van 1697 toont duidelijk aan welke handschriften van de particuliere Golius-collectie in het bezit van Marsh zijn gekomen. Toen Narcissus Marsh in 1713 stierf, vermaakte hij al zijn handschriften aan de Bodleian Library in Oxford. Daar liggen de Goliani nu nog steeds. De

catalogi van de Oosterse handschriften van de Bodleian Library ³⁵) noemen hier en daar wel Golius als vroegere eigenaar van sommige van de handschriften van de Marsh-collectie, vooral als het door Golius geannoteerde handschriften betreft. Soms is ook uit de spelling van de Arabische titels van de teksten evident dat de auteurs van de Oxfordse bibliotheekcatalogus de veilingcatalogus van 1696 naast de handschriften hebben gebruikt. Toch is het onmogelijk om alleen op grond van de vergelijking tussen de 17e en 18e eeuwse catalogi de gehele Leidse buit van Dr. Bernard binnen de Marsh-collectie te reconstrueren ³⁶).

In de zomer van 1979 heb ik een bezoek gebracht aan de Bodleian Library en heb ik de gehele Marsh-collectie geïnspecteerd. Golius was niet gewend zijn naam in zijn boeken te schrijven, maar veilinghouder Du Vivie was minder delicaat. Hij moest immers weten welke boeken wanneer onder de hamer kwamen, dus liet hij op schutblad of titelblad met inkt rubriek en nummer volgens zijn veilingcatalogus schrijven. In het begin van de 19e eeuw zijn nogal wat Marsh-handschriften herbonden, waarbij ook wel eens een schutblad is verloren gegaan, en ook waren ongebonden boeken van de Golius-veiling (schriftjes met notities van Golius en copieën van zijn oriëntaalse afschrijvers) in één band bijeengevoegd. Doordat de directie van de Bodleian Library mij het voorrecht had verleend mijn werk in het handschriftenmagazijn te verrichten — ik wilde alle 729 nummers van de Marsh-collectie bekijken, plus nog een aantal andere handschriften — vond ik nog de Chinese gedrukte werken die aan Golius hadden toebehoord, maar die in-

middels uit de Marsh-collectie naar een andere kast waren verhuisd. Door dat bezoek aan de Bodleian Library ben ik nu in staat om de huidige signaturen van bijna alle Golius-handschriften, die door Marsh zijn gekocht, te geven. Deze lijst zal ik publiceren in mijn inleiding tot de facsimile-herdruk van de catalogi van de Golius-collecties die binnenkort zal worden gepubliceerd ³⁷).

NOTEN

- 1) Tot zover resumerend naar Juynboll, *o.c.*, pp. 119-183. Tenzij anders aangegeven volg ik Juynbolls historisch raamwerk.
- 2) *De gedichten van Constantijn Huygens*, ed. J. A. Worp. Groningen 1893, deel 2, blz. 209.
- 3) Alles volgens Juynboll, *o.c.*
- 4) Vgl. R. P. A. Dozy, in zijn inleiding bij de *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno Batavae*, deel 1. Leiden 1851.
- 5) Vgl. de chronologische lijst in C. F. de Schnurrer, *Bibliotheca Arabica*. Halle 1811, p. 515.
- 6) F. Babinger, *Stambuler Buchwesen im 18. Jahrhundert*. Leipzig 1919.
- 7) *Catalogus Rarorum librorum, quos ex Oriente nuper aduexit, et in publica Bibliotheca inclytae Leydensis Academiae deposit Clariss. et de bonis Artibus meritiss. Iacobus Golius in illa eadem Academia, et linguarum Orientalium, et Matheseos Professor insignis*. Parijs 1630.
- 8) *Libri MSS. Arabici, quos ex Oriente advexit I. Golius, cum genuinis eorundem titulis*.
- 9) Nu MS Marsh 667 in de Bodleian Library te Oxford.
- 10) Vgl. P. de Jong, in: *Catalogus Codicum Orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, deel 5 (Leiden, 1873), blz. 263-275.
- 11) Nu MS Thurston 3 in de Bodleian Library te Oxford.
- 12) Naar het Leidse handschrift Or. 1228.
- 13) De gehele bij Golius binnengekomen correspondentie hierover wordt bewaard in de Bodleian Library te Oxford, MS Marsh 714. Golius' kopij voor het Perzisch-Latijnse woordenboek wordt in dezelfde bibliotheek bewaard: MS Marsh 213.
- 14) *Catalogus Instructissimae in omni facultate materia ac lingua Bibliothecae, Doctissimi Clarissimique viri, D. Jacobi Golii, dum viveret, Mathesios et Arabicae linguae in Academia Lugd. Batav. Professoris ordinarii. Quae publica auctione distrabetur in aedibus Cornelii Hackii. Ad diem 4. Junii, qui est Lunae, stylo novo, A°.* 1668. Leiden, 1668, p. 1, nr. 1. Deze *Biblia Polyglotta* bracht ter veiling f 164 op blijkens het geprijsde exemplaar van de veilingcatalogus dat wordt bewaard in de Codrington Library, All Souls College, Oxford.
- 15) *Lexici Orientalis Heptaglotti Pars Altera: Seu, Dictionarium Persico-Latinum, opera Viri Cl. Jacobi Golii atque Edmundi Castelli, ex Persarum manuscriptis, Bibliis Polyglottis, aliisque libris, concinnatum*.
- 16) *Catalogus Insignium in omni facultate, linguisque, Arabica, Persica, Turcica, Chinensi etc. librorum M.SS. quos Doctissimus Clarissimusque Vir D. Jacobus Golius, dum viveret: Mathesios et Arabicae linguae in Acad. Lugd. Batav. Professor Ordinarius, ex variis Regionibus magno studio, labore et sumptu, collegit. Quorum auctio habebitur in Aedibus Johannis du Vivie, Bibliopolae. Ad diem XVI. Octobris St. Novo, ad punctum horae nonae*. Leiden 1696. Bij de *Addenda*, de eerste titel.
- 17) *Ibid.*, pp. 26-27.
- 18) Nu in de Bodleian Library, Oxford, MS Marsh 696. Over Martinius zie: G. Vacca, in: *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti*, deel 22 (1934) blz. 448, en de daar vermelde literatuur.
- 19) Vgl. Juynboll, *o.c.*, blz. 222-234; A. H. de Groot, *De betekenis van de Nederlandse ambassade bij de Verbeven Porte voor de studie van het Turks in de 17e en 18e eeuw*. Leiden 1979.
- 20) K. Heeringa, *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel* (R.G.P. nr. 9), deel 1 ('s-Gravenhage 1910), blz. 620, n. 1.
- 21) In mijn *Seven Specimens of Arabic Manuscripts...*, Leiden 1978 zijn dit de handschriften 2, 3 en 4.
- 22) Vgl. A. S. Ünver, *Istanbul Rasathanesi*. Ankara 1969, plaat 41. Deze verwijzing dank ik aan mevr. Prof. dr. B. H. Flemming.
- 23) *Ibid.*, plaat 42.
- 24) Bodleian Library, MS Marsh 189. Dit is een door Taqī al-Dīn ibn Maʿrūf eigenhandig geschreven codex, geïdentificeerd aan het Leidse handschrift Or. 48. Het ex-libris is in het MS Marsh 189 uitgeradeerd.
- 25) Vgl. H. J. Witkam, in: *Leids Jaarb.* 1967, p. 52, n. 98.
- 26) *Gem. Arch.* Leiden, *Not. Arch.* 1032, nr. 145 (26.8.1667); *ibid.*, nr. 144 (16.9.1667).
- 27) P. C. Molhuysen, *Geschiedenis der Universiteits-Bibliotheek te Leiden*. Leiden, 1905, p. 33.
- 28) Inmiddels is duidelijk geworden dat er tussen de erven-Gool, dochter Alida met echtgenoot enerzijds, en de zoons Theodorus en Matheus anderzijds, onenigheid is ontstaan over de afwikkeling van het legaat. Vgl. *Gem. Arch.* 's-Gravenhage, *Not. Arch.*, nr. 445, f.126^r; *ibid.*, nr. 446, f.161^{r-v}; *ibid.*, nr. 599, ff.38^r-39^v. Mededelingen door de gemeente-archivaris van 's-Gravenhage.
- 29) Een acte van boedelscheiding tussen de erven-Gool is niet gevonden.

30) Zie hierboven, noot 16.

31) Door mij vertaald uit Leibnitz' autograaf (onuitgegeven), bewaard in Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, L Br. 185, Bl. 131^r, 132^r. Reproductie en gedeeltelijke transcriptie van blad 132^r in veilingcatalogus J. A. Stargardt, *Autographen*. Auktion am. 1. und 2. März 1977, blz. 154-155.

32) Door mij vertaald uit Marsh' dagboek, waarvan een transcript in machineschrift wordt bewaard in Archbishop Marsh's Library, Dublin, Ierland.

33) A. M. Clerke, art. 'E. Bernard' in: *Dictionary of National Biography*, deel 4 (Londen 1885), blz. 378-380; Junybol, *o.c.*, blz. 215.

34) *Catalogus Librorum Manuscriptorum Angliae et Hibernae in unum collecti, cum Indice Alphabethico*. Oxford 1697. De handschriften die bisschop Marsh reeds bezat vóór de Golius-veiling van 1696 staan daarin vermeld in het tweede deel, blz. 52-56. Het *nobile auctarium* staat beschreven op blz. 61-65.

35) *Bibliothecae Bodleianae codicum manuscriptorum orientalium Catalogus*. deel 1 (door J. Uri), Oxford 1787, deel 2 (door A. Nicoll en E. B. Pusey), Oxford 1821-1835.

36) Dr. Bernard was niet geïnteresseerd in de boeken van Christelijke inhoud in de Chinese collectie van Golius, en heeft deze niet gekocht.

37) In de serie *Catalogi Redivivi*, uitgegeven door HES-publishers te Utrecht. Deze herdruk zal bevatten de catalogi uit 1630, 1640, 1668 en 1696. Zie voor de titels hierboven, noten 7, 8, 14 en 16.